

Monoteističke religije i rat - s posebnim osvrtom na suvremeni sukob islama i kršćanstva

Vodopija, Dino

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:070308>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Preddiplomski sveučilišni studij sociologije (dvpredmetni)



**Monoteističke religije i rat – s posebnim osvrtom na suvremeni
sukob islama i kršćanstva**

Završni rad

Student/ica:

Dino Vodopija

Mentor/ica:

mr. sc. Ratko Čorić

Zadar, 2021.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dino Vodopija**, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom **Monoteističke religije i rat – s posebnim osvrtom na suvremeni sukob islama i kršćanstva** rezultat mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojeg rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojeg rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenog rada.

Zadar, 8. listopada 2021.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Kako se kršćanstvo odnosi prema ratu.....	4
3. Kako se islam odnosi prema ratu.	7
4. Kako se judaizam odnosi prema ratu	9
5. Sekularizacija Crkve	5
6. Odnos Zapada i Istoka	11
7. Islamski i kršćanski fundamentalizam	13
8. Suvremeni sukob kršćanstva i islama	15
9. Zaključak.....	17
10. Literatura.....	18
10.1. Internetski izvori	19

Monoteističke religije i rat – s posebnim osvrtom na suvremeni sukob islama i kršćanstva

Sažetak

Religija i rat pojave su koje vuku svoje korijene iz daleke povijesti. Religija se pojavila zbog potrebe za vjerovanjem u nešto, dok su se ratovi vodili za teritorij. S vremenom su se religija i rat počeli isprepletati, a to nas čudi jer su to oprečni pojmovi. U svojoj suštini, religija zagovara mirotvorstvo i blagostanje, a rat osvajanje teritorija upotrebljavanjem sile. Imajući to u obziru, fokus ovog preglednog rada je ispitati međusoban odnos religije i rata, odnos triju monoteističkih religija prema ratu te međusobne sukobe kršćanstva, islama i judaizma općenito. U nastavku, ovaj rad nastoji prikazati trenutni odnos kršćanstva i islama, odnosno sukob Zapada i Istoka, koji je premašio sve vjerske motive te postao, isključivo, političkog karaktera.

Ključne riječi: monoteističke religije, sveti rat, fundamentalizam, Crkva, Zapad, Istok, islam, sukob

Monotheistic religions and war - with special reference to the contemporary conflict between Islam and Christianity

Abstract

Religion and war are phenomena that have their roots in distant history. Religion arose out of a need to believe in something, while wars were fought for territory. Over time, religion and war began to intertwine, and this surprises us because these are conflicting concepts. At its core, religion advocates peace and prosperity, and war advocates the conquest of territory through the use of force. With this in mind, the focus of this review paper is to examine the relationship between religion and war, the relationship of the three monotheistic religions to war, and the conflicts between Christianity, Islam, and Judaism in general. In the following, this paper seeks to show the current relationship between Christianity and Islam, ie the conflict between the West and the East, which has surpassed all religious motives and has become, exclusively, of a political nature.

Keywords: monotheistic religions, holy war, fundamentalism, church, west, east, islam, conflict

1. Uvod

Ovaj rad bavit će se međusobnim odnosom religije i rata. Kako bismo se uopće mogli „približiti“ tim pojmovima, moramo pojasniti čime se bavi sociologija religije. Sociologija religije proučava ulogu religije u društvu, odnosno sociolozi religije pokušavaju istražiti te shvatiti na koji način religija utječe na društvo. Kroz povijest sociologije, Emile Durkheim, Max Weber i Karl Marx su poznati sociolozi, koji su malo veću količinu vremena svog djelovanja posvetili sociologiji religije.

Emile Durkheim uglavnom je proučavao primitivne religije, odnosno elementarne religije kao što su totemizam, animizam te naturizam. „Durkheim tvrdi da je totemizam elementarna religija, a iz radova Louisa Morgana izvodi se povezanost totemizma i specifičnog načina organizacije društva — klanskog uređenja“ (Rossa, 1982:140). Ako gledamo iz sociološkog aspekta, religija ima itekakav utjecaj na društvo općenito. Kako kaže Durkheim (1958 u Jukić, 1997), za funkcionaliste, ona približava, spaja i povezuje ljude u zajedništvo. Kako bi se pripomoglo stvaranju zajedništva, koriste se blagdani i razni obredi. Njihov cilj, osim samog slavljenja Boga i vjere, jačanje je društvene kohezije te međusobne solidarnosti. Međutim, rat se u svemu suprotstavlja razdobljima postojanosti, odnosno obilježen je obrtanjem već postojećih pravila i običaja. Nadalje, Max Weber svoje razmišljanje temeljio je na tome da osoba koja posjeduje određenu razinu moći, može utjecati na druge ljude svojom voljom. U religioznom smislu, onaj koji posjeduje karizmu, odnosno moć „misli“ da je snažniji od boga te da ga može prinuditi prema svojoj volji. Međutim, tada religiozno djelovanje više nije „služba božja“, već „prinuda boga“ (Weber, 1920). Prema Marxu, religija je ovisna o ekonomiji, a sam Marx protivio se religiji i smatrao ju iracionalnom te je religiju nazvao opijumom za narod.

Religija, odnosno vjera „pomaže“ nam u našim najtežim trenucima i neprilikama. Prema Jukiću (1997) religija nam daje smisao samog postojanja, olakšava nam društvenu prilagodbu, tješi nas u tugama, bodri u neizvjesnostima, obećaje u nemoćima, podržava u oskudicama, blaži u mukama te podiže u tjeskobama. Jasno je vidljivo kako nas religija potiče u oskudici, nemoći, nevolji, nesreći, a i samoj smrti.

Nadalje, religija i rat pojmovi su s kojima se susrećemo kroz cijeli svoj životni vijek. O religiji i ratu znamo mnogo toga, međutim ne znamo kada te zbog čega je došlo do njihovog prvog susreta. S obzirom da su religija i rat oprečne pojave, može se primijetiti da su se često znale miješati te jedna drugu potpomagati kroz svoju povijest. Međutim, ne gledaju sva

religijska učenja jednako na rat. Primjerice, monoteističke religije kojima će se baviti ovaj rad (kršćanstvo, islam, judaizam), u svojim religijskim počecima strogo su odbijale bilo kakvo vršenje nasilja, baš naprotiv, zalagale su se za mirotvorstvo. Pojam religije, odnosno religija sama po sebi, uglavnom je zapadna pojava koja je s vremenom nametnuta i drugim kulturama te se stoga religija smatra etnocentričnim pojmom. U ovom radu odgovorit će se na „pitanje“ ratuju li religije uistinu zbog širenja vjere ili religija služi samo kao zastava kako bi se „pronašao“ povod za rat.

Rad je preglednog karaktera, nastoji prikupiti literaturu koja se odnosi na monoteističke religije, njihove međusobne sukobe, njihov odnos prema ratu, na promjenu međusobnih odnosa tijekom povijesti te na aktualan „sukob“ kršćanstva i islama.

Cilj preglednog rada je bio istražiti kako su se monoteističke religije kršćanstvo, islam i judaizam kroz svoju povijest odnosile prema ratu, odnosno kako je institucijalizacijom te jačanjem Crkve slabilo izvorno mirotvorstvo, koje se naglašavalo u religijskim počecima. Također ću istražiti aktualan odnos kršćanstva i islama, odnosno „sukoba“ civilizacija Zapada i Istoka.

2. Kako se kršćanstvo odnosi prema ratu

Kršćanstvo je najveća i najraširenija monoteistička religija, a kršćanstvo se pojavilo rođenjem Isusa Krista u Betlehemu, u Palestini. Sveta knjiga kršćana je Biblija, a svaki kršćanin, odnosno svaka osoba koja sebe smatra pravim kršćaninom, vodi se Biblijom. Iako se u svojim počecima kršćanstvo zalagalo za mirotvorstvo, ta težnja ka mirotvorstvu slabila je jačanjem Crkve kao institucije. To nam je jasno vidljivo i dokučivo iz mnogih povijesnih izvora. „Povijest Crkve ne bježi ni od odgovornosti Crkve za nasilja: pokrštenje poganskih naroda, nasilja u evangelizatorskim misijama Karla Velikog, rekonkvista Iberskog poluotoka, križarski ratovi, inkvizicija, evangelizacija Novoga svijeta, vjerski ratovi nakon reformacije itd“ (Medved, 2008). Stoga se da zaključiti da je kršćanstvo kroz svoju povijest „imalo prste“ u mnogobrojnim ratovima i vršenjima naselja prema onima koji nisu kršćani. Postavlja se pitanje nisu li križarski ratovi pokrenuti upravo u ime Krista te nisu li bile vještice, heretici i Židovi spaljeni na lomači upravo u ime "Presvetog Trojstva"? Postalo je sasvim uobičajeno vidjeti heretike i ljude različitih vjeroispovijesti, zatim Židova i vještica, pogubljenih u crkvi. Međutim, izvorna kršćanska učenja imala su potpuno drugačiji svjetonazor od događaja koji su se dogodili kroz povijest.

Izvorno učenje Isusa Krista bilo je u svakom smislu riječi mirototvorno, i to na radikalnan način. „Dapače, nije dopuštalo ni obrambeni rat, jer je kršćanstvo zapravo jedina religija u povijesti u kojoj Bog dragovoljno i bez opiranja prihvaća biti ubijen od svojih neprijatelja, umjesto da se suprotstavi i uđe u borbu s njima“ (Jukić, 1997:249). Isus kaže da onaj koji oprašta neprijatelju, taj s njim više ni ne može ratovati, već s njime uspostavlja mir. Prvi kršćanski mučenici i sveci doslovno su živjeli to mirotvorstvo, jer je za njih ratovanje apsolutno neprihvatljivo vjerničko ponašanje te je uglavnom izjednačeno s grijehom. Upravo zbog toga, prvi kršćani imali su pacifističko mišljenje prema ratu i nasilju. Takav stav kršćani su imali do 4. stoljeća, kada se počinje javljati prva potreba za širenjem „vjere“, odnosno teritorija.

Prema Jordanu (2008) protukršćanski osjećaji započeli su još u davnom 4. stoljeću nakon krunidbe Konstantina Velikog kao cara Zapadnog Rimskog Carstva. „Obraćanjem rimskoga cara Konstantina na kršćanstvo – popraćeno militarističkom slikom zaruka mača i križa – i ustrojem teokratske države stanje se stubokom promijenilo, pa od izričita mirotvornoga pokreta nova vjera postaje moćnom bojovnom ideologijom“ (Jukić, 1997:250).

Za vrijeme njegove vladavine, kršćani su imali samo strateški defanzivne ciljeve, odnosno jedini cilj im je bio zaštititi Crkvu te općenito „slabije“ od sebe. Međutim, taj stav nije potrajao dugo. Iako ne postoji jasno i jedinstveno objašnjenje zbog čega je kršćanski svijet stvorio ekspanzionističke ciljeve, pretpostavlja se da su ciljevi bili materijalistički i strateški, a tek onda duhovni. Nadalje, sredinom 10. stoljeća kršćanski militarizam počinje jačati i širiti se. Nedugo nakon toga, po prvi put u povijesti doći će do križarskog rata. Prema Marschhauseru (2015) križarskim ratom naziva se oružani sukob organiziran od strane pape. Suprotno svim tradicijama prve crkve, ratovi su vođeni kako bi se obratilo pogane narode, kako bi se širilo Evanđelje te kako bi se borilo protiv krivovjerja, dok su križarski ratovi, odnosno križari ipak zanemarili pravo značenje križa. Križarski ratovi smatrani su pitanjem (zapadnog) kršćanstva u cjelini. Papa Urban II., tadašnji moćni propovjednik, mistik i utemeljitelj vjerskog reda, zaslužan je za početak rata u ime Isusa Krista kako bi zaštitio „Svetu zemlju“ od „nevjernika“, odnosno muslimana. Njih je navodno odobrio sam Krist, budući da je Papa, kao Kristov glasnogovornik, rekao da je Isus Krist osobno pozvao ljude na primjenu sile i oružje. Tada je papa Urban II. sazvao sinodu u Clermont-Ferrandu 27. studenoga 1095. godine, kada je oglašen signal za prvi pohod (Jordan, 2008). Kršćani su htjeli osloboditi sveti grad Jeruzalem od muslimanske vlasti, a u tom pohodu sudjelovali su kršćanski vitezovi iz Francuske te Svetog Rimskog Carstva. Za svakog vjernika, odnosno svakog kršćana, najsvetije mjesto tada je bila Palestina i Crkva Svetog Groba (Mandušić, 2016). Upravo su zbog toga kršćani odlučili pokušati osvojiti Jeruzalem. Kao što se može naslutiti, cilj pape i križara nije bio „širiti“ vjeru, već preuzeti muslimanski teritorij. „Križarski su ratovi ostavili vrlo mučan okus vjerske netrpeljivosti, pa čak i mržnje između muslimana i kršćana“ (Mandušić, 2016:4). Križarski ratovi trajali su oko 200 godina, a po završetku križarskih ratova, odnos kršćana i muslimana postao je vrlo napet te će nastaviti biti takav čak i u 21. stoljeću, u vremenu u kojem danas živimo.

„Sveti“ ratovi shvaćeni su kao agresivni ratovi vođeni s tvrdnjom da imaju misionarsku svrhu na zapovijed danog božanstva, a od sporedne je važnosti hoće li se boriti u ime jednog boga ili više njih. Međutim, bilo bi pogrešno pripisati ratove koje su vodili "kršćani" u posljednjim stoljećima vjerskim motivima. Je li moguće da su aspekti nasilja svojstveni svakoj monoteističkoj religiji, jer su vezane za jednog boga, odnosno da su netolerantne, nemiroljubive i spremne za uporabu sile? Na to pitanje možemo dati potvrđan odgovor jer, primjerice kršćanima, odbijanje vjerovanja u Presveto Trojstvo omogućuje „dobar“ razlog za napad na zemlju koju nisu nastanili kršćani.

3. Kako se islam odnosi prema ratu

Islam, koji se još naziva i muhamedanstvo (po njezinom osnivaču Muhamedu), monoteistička je religija nastala u Arabiji u 7. stoljeću. Samim time, najmlađa je monoteistička religija u svijetu. Riječ islam dolazi iz arapskog jezika, a u prijevodu bi značila pokornost Božjoj volji ili predanost Bogu. Muslimani vjeruju u jednog boga Alaha, a njegova volja obznanjuje se kroz svete spise, Kur'an (Britannica, 2021). Islam, kao religija, preuzima neke običaje i tradicije iz kršćanstva, a neke i iz judaizma. Primjerice, iz ranijeg židovstva preuzeli su obredno određenje, a iz kasnijeg kršćanstva ideologiju nasilnog prozelitizma (Jukić, 1997). Prozelitizam označava nasilno te fanatično regrutiranje za neku konkretnu vjersku zajednicu. Sljedbenici islama vjeruju u šest temeljnih istina koje islam nalaže. Osim šest temeljnih istina, postoji i pet stupova islama, a to su: ispovijedanje vjere (šehadet), molitva (namaz), post (saum), milostinja (zekat), hodočašće (hadž).

Riječ džihad, odnosno značenja pojma džihad prevodi se na različite načine. „Hafizović primjećuje kako je riječ o jednom od najčešće iskrivljavanih i zlonamjerno prevedenih pojmova unutar misleće i vjerujuće tradicije muslimana“ (Hafizović, 2016:777). Također primjećuje kako je „zlonamjernost“ u prevođenju tog pojma najprisutnija na Zapadu, a to je samo dalo dodatan poticaj izgradnji predrasuda te neprijateljske svijesti o muslimanima (Hafizović, 2016). Međutim, pravo značenje džihada puno je drugačije. „Ne odnosi se nužno na borbu fizičkim putem, nego i na duhovnu borbu, primjerice borbu protiv strasti i grijeha“ (Ezgeta, 2019: 18). „U radikalnoj interpretaciji džihad ne podrazumijeva samo moralni napor i intelektualno stremljenje Bogu, već sadrži i poziv na oružanu borbu, smrt i mučeništvo u ime Boga“ (Matić, 2011:50). Kršćani, odnosno zapadnjaci mogli su shvatiti da arapska riječ *jihād* (džihad) ne odgovara dvjema riječima „sveti rat“, već da ona pokriva čitav niz značenja. Međutim, zapadnjaci imaju samo jednu interpretaciju pojma „džihad“. Prije svega, to samo znači „napor“ i shvaćeno je u mnogim odlomcima u Kuranu kao moralna „borba sa samim sobom“ na putu do pronalaska Boga. Kombinacija riječi „sveti“ i „rat“ ne pojavljuje se u Kur'anu te prema islamskom shvaćanju, rat nikada ne može biti „svet“. Suprotno tom shvaćanju, u drugim odlomcima, riječ džihad shvaćena je kao moćna „borba“ ili „bitka“, u smislu ratobornog spora. „Džihad ponajprije podrazumijeva metodologiju primjene svih onih vrijednosti u životnoj praksi koje islam kao vjera znanja i mudrosti baštini“ (Hafizović, 2016:777). U svojoj osnovi, džihad ima puno jednostavnije i „miroljubivije“ značenje. „Džihad je prije svega vlastito nastojanje i neprestano ulaganje duhovne i intelektualne energije kako bi se prilike u nama i stvari oko nas dovele u jednu primordijalnu ravnotežu,

koja osigurava mir i harmoniju unutar mikrokozmosa i makrokozmosa“ (Hafizović, 2016:777). Iz ovih definicija jasno nam je vidljivo da „Zapad“ ima potpuno drugačije shvaćanje džihada, jer džihad u svom istinskom značenju znači „rat“ sa samim sobom.

Nadalje, Kristove sljedbenike od samog se početka usmjerava prema nenasilju u skladu s učenjima, ponašanjem i sudbinom njihovog Mesije, dok su sljedbenici poslanika Muhameda ipak dužni od početka se uključiti, ako je potrebno, u militantni spor. U tom slučaju, rat kao političko sredstvo, bit će prihvaćen. Stoga se može reći da islam, donekle i je militantne prirode, međutim ne u tolikoj mjeri, u kolikoj je predstavljen na Zapadu, među kršćanima i općom populacijom općenito. Također, prema učenju, svaki musliman, ponajprije je spreman sklopiti mir. Međutim, još u davnom 7. stoljeću, Muhamed je za svoga poslanstva primio dozvolu za vođenje oružanog rata protiv idolopokloničkih Mekanaca, pa je džihad na taj način postala dužnost da se brani. Ipak, argument koji su muslimani često iznosili kaže da se oružani džihad odnosi samo na obrambene ratove, koji se ne mogu drugačije riješiti. Doista, teško je zamisliti učinkovitiju motivaciju za rat od borbe protiv "nevjernika" za stvar samoga Boga. Također, primarna svrha ratnih osvajanja bila je proširenje teritorija Islamske države, a ne da se ljude preobrati u islamsku vjeru. Tijekom velikih islamskih osvajanja, doktrina džihada je skoro pa postala šesti stup islama, uz one već prije navedene. „Džihad tako postaje šesti stup vjere, zaboravljena dužnost koja zahtijeva podnošenje fizičke žrtve“ (Matić, 2011:50). Iako je i kroz muslimansku povijest bilo dosta ratovanja, ta ratovanja su uglavnom bila u svrhu samoobrane, tako da možemo reći da je „vjerovanje“ da se islam širi samo "vatrom i mačem" klišej te da je itekako preuveličan među zapadnom civilizacijom.

4. Kako se judaizam odnosi prema ratu

Judaizam ili židovstvo najstarija je monoteistička religija, a nastala je oko trinaestog stoljeća prije nove ere, odnosno oko trinaestog stoljeća prije rođenja Isusa Krista. Židovstvo kao religija koja propovijeda vjeru u jednog, bestjelesnog i duhovnog Boga, koji je otac svih ljudi. Taj Bog je moralno savršen, a od ljudi traži da šire ljubav i pravednost. Religija je nastala nakon što je Abraham sklopio savez s Jahvom. Kroz svoju povijest, Židovi su u velikoj mjeri bili skloni ratovanju. „Za njih je sveti rat samo muslimanski džihad, jer on već po svojem unutrašnjem usmjerenju teži prozelitizmu i nasilnu religijskom širenju, dok židovske pobjede idu za tim da potvrde i pokažu moć i snagu Jahve, a ne da obraćaju nevjernike“ (Jukić, 1997:248). Međutim, u novije vrijeme u židovskoj teologiji, naglasak se sve više stavlja na mir koji treba postići, odnosno dostići.

Što se tiče novije povijesti, kada nasilje i/ili ratove vezujemo uz Židove, ponajprije nam na pamet pada nasilje koje je vršeno nad Židovima, odnosno genocid. Završetkom 2. svjetskog rata, odnosno krajem holokausta, Židovima je dodijeljena sveta zemlja u Palestini te je osnovana država Izrael. Međutim, kako su tu muslimani već bili naseljeni, ubrzo dolazi do ratova. Kao povod za rat navodi se Sveta zemlja. Religijska dimenzija tiče se središnje uloge Jeruzalema te teritorija države Izrael u svetim tekstovima i religijskom nasljeđu triju monoteističkih religija – kršćanstva, islama i židovstva (Faktograf.hr, 2021). Nadalje, vrlo brzo taj rat prerasta u rat za teritorij, a religijska pitanja postaju nebitna, odnosno služe kao zastava kako bi se „opravdao“ razlog nanošenja sile svome „protivniku“: Možda i najbitniji element židovskog religijskog identiteta vezan je uz to da je židovski narod izabran od Boga te da su još davna biblijska proročanstva upućena Židovima obećavala povratak u Svetu zemlju (Izrael) i vlasništvo nad tim teritorijem, a to je također doprinijelo „opravdanju“ razloga za poticanje sukoba.

U tom vremenu jača cionizam. „Cionizam, židovski nacionalni pokret kojemu je zadaća bila stvaranje židovske države u Palestini, pradomovini Židova“ (Hrvatska enciklopedija, 2021). Sukladno jačanju vjerske netrpeljivosti između Židova i muslimana, pokret je sve više počeo jačati. Prema Borković (1969) moderna povijest pokazuje da židovski nacionalizam nije samo reakcija na antisemitizam, već da povijest modernog židovskog nacionalizma počinje s osnovnom činjenicom kohezivne etničke grupe. Također, općenito kroz židovsku povijest, Židove je bilo vrlo teško asimilirati u društvo, jer su oni oduvijek održavali svoje običaje i tradiciju, primjerice, jezik i religiju. Upravo zbog svih tih karakteristika, tako lako se

i razvio cionizam. Cionizam je postao pokret koji mrzi sve one koji nisu Židovi, a na taj način vrlo ga se razumljivo može okarakterizirati kao diskriminirajući te rasistički pokret. Konstantnim ratovanjem, vjerski motivi sve više su nestajali, a teritorijalni motivi jedini su ostajali bitni. Stoga se razvija i islamistički pokret otpora, pod nazivom Hamas. Svi islamisti slagali su se za to da je Hamas pokret kojega bi morali poduprijeti svi ljudi koji vuku korijene iz islamskog i arapskog svijeta. Cilj im je bio potpuno uništenje neprijatelja (Židova) te ostvarenje Alahove pobjede. Hamas u potpunosti negira pravo Židovima da žive na toj zemlji, a zbog takvih izjava i vjerovanja, mnoge svjetske države smatraju Hamas terorističkim pokretom. Hamas kao anti-cionistički pokret aktivan je i u 21. stoljeću, a njegova aktivnost zasigurno neće pomoći smirenju strasti između dva zaraćena naroda. U eshatološkoj viziji jednih i drugih postoji samo jedna solucija, a to je kompletna destrukcija protivnika, u svrhu imena Božjega (Pace, 2009). Međutim, sukob je otišao toliko daleko da se više ni na koji način to ratovanje ne može opravdati u „ime Božje”. Ratovi između Izraelaca i Palestinaca aktualni su i dan danas, a nažalost, sukobi i vjerska netrpeljivost bit će aktivni još dugo vremena, dokle god će se judaizam i islam sporiti oko teritorijalnog pitanja „Svete zemlje”.

5. Sekularizacija Crkve

Postupnim osvajanjima teritorija i nasilnog „širenja kršćanske vjere“, postupno jača i Crkva kao institucija te tako dolazi do sve veće zastupljenosti sekularizacije. Sekularizaciju definiramo kao „povijesni proces smanjenja značenja i slabljenja utjecaja religije“ (Jukić, 1997; 406-407). U našem slučaju pojam sekularizacije odnosi se na slabljenje utjecaja kršćanstva na funkcioniranje društvenog sustava. „Kršćanska je religija zapravo izgubila nekadašnju moć djelovanja na ponašanje ljudi, jer je funkcioniranje društva postalo posve neovisno o crkvenim uputama i vjerskim pravilima“ (Jukić, 1997:407). „Tako se, primjerice, sporazumi u demokratskom postupku ne postižu pozivom na zajedničke kršćanske temelje, već na usklađene svjetovne interese; politička se nesuglasja rješavaju nagodbom, a ne primjenom religijskih načela pravednosti“ (Jukić, 1997:407). Tako se krivično kažnjavanje radije opravdava prevencijom nego etikom. „Dapače, područja školstva, društvene skrbi i liječničke pomoći koja su tradicionalno bila važna uz kršćansko milosrđe – danas se brzo sekulariziraju“ (Jukić, 1997:407). Stoga se u suvremenom dobu opravdanje moći, javne vlasti, društvenih postupaka i ideja ne traži u onostranosti, a to je svakako učinak sekularizacije. „U razdoblju najvećeg uspjeha i učinka sekularizacije – početkom šezdesetih godina – mnogi su povjerovali, a onda i proglasili nadolazak potpunog nestanka ili smrti religije u suvremenoj civilizaciji“ (Jukić, 1997:409). Nova religija postaje privatna, skrivena te društveno nevidljiva, jer nema nikakva uporišta u sakralnim društvenim ustanovama.

„(...) sekularizacija je ime za povijesni proces opadanja društvene važnosti religije“ (Jukić, 1997:187). Tim činom dolazi do dekristijanizacije društva, do gubitka društvenog značenja kršćanskoga svjetonazora, a Crkva kao ustanova sve više napušta kršćanske tradicije koje su je krasile. Širenje sekularne dominacije dovelo je do proširenja Crkve, baš kao što je misionarstvo s Crkvine strane dovelo do širenja svjetovne dominacije. Nacionalno pravo i kanonsko pravo međusobno su se nadopunjavali, crkveni su standardi upravljali građanskim životom, a građanske su vlasti kaznile kršenje moralnih i vjerskih propisa. Na ovaj način „Svjetovna ruka i duhovna ruka“ međusobno su si pomagale. Ali svjetovni akti nasilja neizbježno bacaju sjenu na kršćanstvo jer Crkva je često u potpunosti sudjelovala u nasilnim aktivnostima i kampanjama, što je u srži kršćanskog vjerovanja i biblijskog tumačenja nespojivo s miroljubivim i nenasilnim duhom svog utemeljitelja.

6. Odnos Zapada i Istoka

Aktivist i književni kritičar Edward Said stvorio je pojam orijentalizam koji govori o odnosu između islamskog svijeta, odnosno Istoka te Zapada, to jest Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Francuske na drugoj strani. „Pod pojmom orijentalizma Said podrazumijeva nekoliko stvari, a izdvaja sljedeće: prvo, sam pojam „orijentalizma“ konotira s europskim kolonijalizmom; drugo, orijentalizam je način mišljenja utemeljen na razlici između „Orijenta“ i „Okcidenta“ i treće, orijentalizam se može tretirati kao zapadni način da se dominira Orijentom, da ga se restrukturira i ima nad njime vlast“ (Said, 1999:9 u Jeknić, 2006:299). Orientalizam se smatra i oblikom imperijalizma prema orijentalistima. Okcident, odnosno Zapad napredan je u odnosu na Orijent. Zapad je racionalan i superioran, a Istok je nerazvijen te je u itekako podređenoj poziciji. S obzirom na Saidovo djelovanje kroz 20. stoljeće, Said je kroz medije proučavao na koji su način Amerikanci tada gledali na islam, odnosno Istok. „Analizirajući „društvene znanstvene predodžbe“, kao i „pučke slike“ te „izvještaje“ američkih i zapadnih medija, Said zaključuje da većinu njih karakterizira otvoreno neprijateljstvo prema muslimanima i islamu, kao i stereotipiziranje i generalizacije o islamu i islamskome svijetu“ (Said, 1999, 2003 u Jeknić, 2006:302). Tada se već daje naslutiti da u skorijoj budućnosti može doći do potpune podjele Istoka i Zapada.

Prema Buzanu (1991 u Huntington, 1997) „hladni rat“ između Zapada i Islama povezan je sa sukobom svjetovnih i vjerskih vrijednosti, jednim dijelom zbog povijesnog suparništva kršćanskog svijeta i islama, s ljubomorom sila na Zapadu te s ogorčenjem zbog jalne usporedbe među postignućima islamske i zapadne civilizacije kroz posljednja dva stoljeća. Krajem 20. stoljeća, jačanjem islama, ponovno se na neki način pojavljuje civilizacijski hladni rat. Odnosi islama i Zapada vrlo su nategnuti, mogli bismo reći i poremećeni. Povjerenje među zemljama Istoka i Zapada gotovo pa ni ne postoji. Primjerice, tadašnji američki predsjednik Bill Clinton izjavio je da Zapad nema problema s islamom, već samo s nasilnim islamističkim pokretima, međutim, s obzirom na vjerske netrpeljivosti kršćanstva i islama kroz povijest, možemo zaključiti da ta izjava i ne drži vodu. Iako su obje religije monoteističke te su djelovale na sličan način kroz povijest (brojnim osvajanjima), zapravo i nemaju previše toga zajedničkog. Doduše, „vjerski motivi“ za spremnost na ratovanje, jedna su im velika sličnost. S jedne su strane križari, dok su s druge strane džihadisti, a „zajednički“ cilj im je „sveti rat“ u svrhu „preobraćenja krivovjernih“. Jedna Huntingtonova misao koja naizgled zvuči jednostavno, to savršeno opisuje. „Obje su univerzalističke i tvrde da su jedina prava vjera koju mogu prigrliti sva ljudska bića. Objе su vjere misionarske, uvjerenе da su

njihovi sljedbenici obvezni preobraćati nevjernike na tu jedinu pravu vjeru“ (Huntington, 1997:260).

Prema Huntingtonu, završetkom hladnog rata, slijede kulturni ratovi, to jest sukobi civilizacija koje on često svodi na sukobe religija. Huntington smatra da najveća opasnost za zapadnjake prijete od tradicije koju utjelovljuju Kina i islam te da su današnji svjetski sukobi civilizacijske, odnosno kulturne naravi. Huntington također poručuje da je vjera glavno obilježje identiteta civilizacije. Napisavši tu tezu, naišao je na mnoge prigovore. Brojni njegovi neistomišljenici zaključili su da bi to bila novost u povijesti svjetskog ratovanja jer ratovi su kroz svoju cijelu povijest najčešće imali političke, ekonomske, teritorijalne i demografske uzroke (Todorov, 2009). Todorov smatra da takvo uopćavanje nema gotovo pa nikakvog smisla. „Zajednički nazivnik za više od milijardu muslimana, primjerice, ista sveta knjiga, po svemu sudeći, nije dovoljna da bi se moglo govoriti o jedinstvu civilizacije koja se proteže od Indonezije do Senegala“ (Todorov, 2009:99). Prema Todorovu također, kulture i religije ne ratuju uopće, već ratuju politički entiteti, kao što su države, organizacije ili stranke. Nadalje, Huntingtonov pogled na teoriju sukoba civilizacija čak je i u interesu islama i muslimana. Upravo na taj način, primjerice bin Laden, može prikazati Zapad kao jednu koherentnu i jedinstvenu tradiciju, koja je u „ratu“ s muslimanskim zemljama, odnosno u cijeloj toj situaciji, svaki musliman stao bi uz bin Ladena. Međutim, ne pokazuju muslimani simpatije prema njemu zbog toga što je bin Laden „idealni“ vjernik ili „idealni“ musliman, već zato što je to čovjek koji prkosi Zapadu, koji ga se ne boji. „Bin Laden je nastojao iskoristiti islamski osjećaj navodne historijske potlačenosti, okupacije i nepravde za koju je krivio Zapad kako bi proširio svoj utjecaj“ (Esposito, 2008:15-16 u Zaradić, 2008).

7. Islamski i kršćanski fundamentalizam

Islam u doslovnom značenju s arapskog jezika prevodimo kao stanje pokornosti, a muslimanom nazivamo osobu koja se pokorila Alahu. S obzirom da su muslimani veliki vjernici, možemo reći da je cijeli islam fundamentalistički, odnosno državne institucije i društva općenito organiziraju se oko neosporanih religijskih vjerovanja i načela. U islamu kao religiji, muslimani nisu vezani za watan, što prevodimo kao domovinu, već za ummu, odnosno zajednicu vjernika u kojoj su pred Allahom svi jednaki, točnije u kojoj su svi jednako podređeni. Stoga se islamizacija prvo mora dogoditi u muslimanskim društvima koja su se sekularizirala, kako bi se čovječanstvo obnovilo. „Fundamentalizam označava želju za povratkom na utemeljiteljske tekstove islama sadržane u Kur'anu, a s islamizmom se može spojiti tek onda kada očituje želju društvu i državi nametnuti teokratski model koji je obilježio početke islama“ (Ezgeta, 2019:17). Međutim, islamski fundamentalizam, sam po sebi, nije tradicionalistički pokret, s obzirom da islamisti nastavljaju s obnovljanjem kulturnog identiteta, a to ga automatski sprječava da bude tradicionalistički pokret. To čine radi društvenog otpora i političke pobune. „Uspon islamskoga fundamentalizma na Srednjem istoku međupovezan je s izlaganjem ovoga dijela islamskog svijeta, koji sebe doživljava kao kolektivni identitet, procesima globalizacije, nacionalizmu i naciji-državi kao globaliziranim načelima organizacije“ (Tibi, 1992b:7 u Castells, 1997). Nadalje, kroz razne vrste političkih procesa, ovaj fundamentalistički projekt pojavio se u gotovo svim muslimanskim društvima, ali isto tako i kod muslimanskih manjina u društvima koja nisu muslimanska (Castells, 1997). „Izgrađuje se novi identitet, ne vraćanjem tradiciji, nego radom na tradicionalnim materijalima u formiranju novoga bogobojnoga, zajedničkog svijeta gdje uskraćene mase i nezadovoljni intelektualci mogu ponovno izgraditi smisao u globalnoj alternativni ekskluzivističkomu globalnom poretku“ (Castells, 1997:30).

Kršćanski fundamentalizam je trajna značajka američke povijesti. „Društvo koje se nepopustljivo nalazi na granici društvene promjene i pojedinačne pokretljivosti prinuđeno je periodički dovoditi u sumnju dobrobiti modernog doba i sekularizacije, žudeći za sigurnošću tradicionalnih vrijednosti i institucija ukorijenjenih u Božjoj vječnoj istini“ (Castells, 1997:31). Wilcox iznosi (1992 u Castells, 1997) da se istraživanjem došlo do rezultata kako su najbolji pretkazivači potpore kršćanskoj desnici politička uvjerenja, afilijacije, vjerski identiteti i doktrine. Tako da se čini da fundamentalizam ipak nije racionalizacija interesa klasa ili teritorijalne pripadnosti. „Prije se radi o tome da on djeluje na političke procese u obrani moralnih, kršćanskih vrijednosti“ (Castells, 1997:34). Dva izravna izvora kršćanskoga

fundamentalizma su kriza patrijarhalizma te prijetnja globalizacije (Castells, 1997). Na taj način društva postaju institucionalizirana kao globalne činjenice u cijelom tom procesu globalizacije.

8. Suvremeni sukob kršćanstva i islama

U poglavlju „Kako se islam odnosi prema ratu“ opisano je te objašnjeno muslimansko vjerovanje te odnošenje prema pojmu „džihad“. Međutim, treba uzeti u obzir da Zapad nije toliko dobro upoznat sa samim vjerovanjima islama. Zapadna civilizacija, odnosno mediji, na sljedbenike islama gledaju s velikom količinom predrasuda. Iako su odnosi kršćana i muslimana bili napeti gotovo deset stoljeća, sredinom 20. stoljeća odnosi se dodatno zaoštravaju. Izraženije „viđenje“ slike islama kao nasilnog i opasnog počinje se javljati još sredinom 20. stoljeća, kada islam počinje „prijetiti“ zapadnjacima te njihovim vrijednostima. „Pritom se međutim nerijetko zanemaruje da bi pri njihovu razumijevanju valjalo razlikovati islam od islamizma, što je islamsko, a što islamističko, tj. ono što pripada islamu kao svjetskoj religiji, a što islamizmu kao vjersko-političkom radikalnom pokretu“ (usp. npr. Khader, 2015; MacDonald, 2015, u Čačić-Kumpes, 2015: 411-412). 1998. godine, uz ponajprije, ideju Osame Bin Ladena uspostavljena je „Međunarodna islamska fronta za džihad protiv cionista i križara“, a fronta je imala ideju o globalnome ratu protiv neprijatelja islama (Pace, 2009). Ta fronta dopuštala je pribjegavanje svim akcijama koje bi mogle pomoći u destabilizaciji neprijateljeve borbene moći. Stoga nas ne čudi da je samo 3 godine nakon osnivanja fronte, odnos Zapada i Istoka u potpunosti eskalirao napadom na „Blizance“ u New Yorku, u kojemu je poginulo oko 3000 nevinih ljudi. Prema Paceu (2009) tim smo činom ušli u dugotrajan treći svjetski rat protiv nevidljivog neprijatelja te koji nema konkretnog područja, jer je sveobuhvatan. Taj čin smatra se možda i najbrutalnijim terorističkom činom u ljudskoj povijesti, a ubrzo je postao i globalni fenomen. „(...) državna istraga SAD-a utvrdila je da su napad izveli teroristi koji su uselili iz muslimanskih zemalja Bliskog istoka, izučili za pilote u zemlji gostoprimstva, svoje zlodjelo isplanirali i vješto izveli posluživši se tehnikom zapadnjaka“ (Zovkić, 2008: 328). Dotad je zapad mislio da je miran i siguran, međutim taj akt dobro ga je „prodrmao“. „Četvrto, teroristički udar Al Qa'ide nije samo srušio postojeće sigurnosne strukture najmoćnije države na svijetu: napad Al Qa'ide je dokazao da je SAD moguće napasti, bio je to dokaz da je američku nacionalnu sigurnost moguće ugroziti s američkog teritorija“ (Bilandžić, 2008:33). Nakon tog događaja, zapadnjaci su počeli gotovo sve muslimane smatrati teroristima, a već dovoljno loš odnos Zapada i islama postao je još puno gori.

Međutim, takvo generaliziranje, odnosno smatranje svih muslimana teroristima i nema previše smisla, jer i sami muslimani širom svijeta zaziru od aktualnih fundamentalističkih islamskih organizacija, terorističkih skupina te okrutnih vladara s većinskim muslimanskim

stanovništvom (v. Esposito i Mogahed, 2007, u Čačić-Kumpes, 2015). Dobija se dojam da je cilj zapadnjaka, odnosno medija širenje ksenofobije te islamofobije među stanovništvom na Zapadu (Čačić-Kumpes, 2015). „Islamofobija predstavlja društveni problem koji se nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. slijedom događaja i posredovanjem medijâ iz lokalnoga pretvorio u globalni fenomen“ (Čačić-Kumpes 2015 u Allen, 2010). S obzirom da je ta teroristička ratnička akcija izvedena s ciljem da se ubije, ne samo druge ljude, već i samoga sebe, tu se susrećemo s oblikom altruističnog ubojstva, čime se za svoga djelovanja bavio Emile Durkheim (Pace, 2009). Kao što se moglo i očekivati, Zapad taj čin nije dobro podnio te je taj „rat protiv terora“ u velikoj mjeri prerastao nacionalne granice. Britanski sociolog Chris Allen pokušao je približiti kakvo se stvarno viđenje prikazuje u britanskim medijima te kako gledaju na islam i pojam islamofobije. „Prvo opisano obilježje islamofobije jest to da se islam doživljava monolitnim i statičnim, a ne raznolikim i dinamičnim, što je posljedica esencijalističkog pogleda na islam, koji zanemaruje njegovu pluralnost u geografskome, povijesnom i kulturnom smislu i vodi prema uopćavanju koje naposljetku svakog muslimana opisuje kao fundamentalista“ (Čačić-Kumpes, 2015:412). Nadalje, još jedna značajka islamofobije prikazuje islam kao inferioran u odnosu na Zapad. Zapadnjaci islam opisuju kao primitivan, iracionalan, nasilan, neorganiziran, seksističan, sklon barbarstvu i represiji, dok je s druge strane Zapad civiliziran, racionalan, sofisticiran, velikodušan i prosvijećen (Allen, 2010 u Čačić-Kumpes, 2015). Među pojedinim zapadnjacima, čak je i rasna diskriminacija opravdana ako se odnosi prema muslimanima. Zbog svih navedenih razloga, odnos istoka i Zapada vrlo je zatrovan, smirenje strasti te poboljšanje odnosa ne nazire se u bližoj budućnosti te možemo reći da ova dva „svijeta“ gotovo pa ni nemaju nikakvih dodirnih, a kamoli zajedničkih točaka.

9. Zaključak

Kroz ovaj pregledni rad, nastojao se dobiti što bolji uvid u međusobni odnos religije i rata u trima velikim monoteističkim religijama, odnosno u kršćanstvu, islamu i judaizmu. Religija kao fenomen i rat kao sukob, pojavljuju se i počinju isprepletati još u dalekoj povijesti. Međutim, nikad nam nije bilo jasno kako su se religija i rat mogli isprepletati, s obzirom da su te dvije pojave, u svojoj suštini, potpuno oprečne.

Nadalje, iako su se sve tri monoteističke religije u svojim počecima zalagale za potpuno mirotvorstvo, ratovi su se svejedno događali. Štoviše, sve tri religije u svojim obilježjima imaju „svete ratove“. Sama stajališta prema ratu su se mijenjala kroz povijest, odnosno religije su ga mijenjale na taj način koji bi bio prigodan u toj situaciji. Primjerice, ukoliko bi kršćani bili napadnuti, tada bi obrambeni rat „postao“ opravdan, iako je Kristovo učenje zabranjivalo svaku vrstu nasilju i rata, makar ono bilo u samoobrani. Stoga se ideologiziralo na način da su neki ratovi bili pravedni, a neki nepravedni. Također, jačanjem Crkve kao institucije i sekularizacijom gubilo se izvorno Kristovo mirotvorstvo.

Nadalje, u radu je opisan odnos svake monoteističke religije prema ratu pojedinačno, ali isto tako i međusoban odnos, odnosno sukob među tim trima religijama. Kod kršćana, opisani su „sveti“, odnosno križarski ratovi, čiji motivi su vrlo brzo prestali biti vjerski, ukoliko su uopće i postojali. Kod muslimana, opisano je muslimansko izvorno mirotvorstvo, koje se jasno može iščitati u Kur'anu te pojašnjeno pravo značenje džihada, jer džihad ima potpuno „krivo“ značenje na Zapadu. Kod Židova, uz njihova izvorna vjerovanja, pažnja je posvećena borbi za svetu zemlju u Palestini te cionizmu, diskriminirajućem pokretu prema svima onima koji nisu Židovi. Sukladno tome, spomenut je i anti-cionistički, islamski pokret otpora Hamas. Središnja uloga u tim ratovima bio je Jeruzalem, koji se svojim teritorijem nalazi na tromeđi triju svjetskih monoteističkih religija. Upravo zbog toga, sukobi i bitke na toj zemlji nisu jenjavali, a prolivene su velike količine nevine krvi u nadi za osvajanjem željenog teritorija.

U radu su također opisane značajke kršćanskog i islamskog fundamentalizma te razlike između dva navedena fundamentalizma. U nastavku rada opisan je odnos Zapada i islama, njihova neslaganja te razlozi zbog kojih je uopće došlo do istih. Posebna pažnja posvećena je aktualnom sukobu kršćanstva i islama, odnosno Zapada i Istoka. Taj odnos vrlo je loš, a mediji (zapadnjački) ga samo dodatno narušavaju svojim prenaplašavanjem,

generaliziranjem, te javnim iznošenjem predrasuda prema istočnjacima. Nažalost, u tom odnosu, trenutno se ne mogu primijetiti nikakve dodirne točke, koje bi taj odnos u (bližoj) budućnosti mogle popraviti ili stabilizirati.

Zaključno, pregledni rad nastojao je ukazati na to da religije nisu one koje ratuju, odnosno da religijski rat ne postoji. Ti „religijski“ ratovi, primjerice, križarski ratovi i sveti ratovi za Jeruzalem, nisu stvarno vođeni zbog vjerskih motiva. Svrha, odnosno motivi tih ratova, gotovo od samog početka, bili su političkog i ekonomskog karaktera, a vjerski motivi služe samo kao „zastava“ kako bi se u rat moglo krenuti.

10. Literatura

Castells, Manuel (1997). Moć identiteta, prev. Maja Bulović, Željka Markić. Zagreb: Golden marketing.

Huntington Samuel (1997). Sukob Civilizacija i preustroj svjetskog poretka. Zagreb: Izvori.

Jordan Michael (2008). U ime božje: nasilje i razaranje u svjetskim religijama. Zagreb: Naklada Ljevak.

Jukić Jakov (1997). Lica i maske svetoga. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Pace Enzo (2009). Zašto religije ulaze u rat. Golden marketing: Tehnička knjiga.

Said Edward (1978). Orijentalizam. Zagreb: Konzor.

Todorov Tzvetan (2009). Strah od Barbara: s onu stranu sukoba civilizacija. Zagreb: Tim press.

Weber Max (1920). Sociologija religije. Zagreb: Kruzak.

10.1. Internetski izvori:

Bilandžić, Mirko (2008). Al Qa'ida: Nastanak, struktura i strategija, Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, 31 (21), 33-47. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=60120

Borković, Iruda (1969). Cionizam i njegova historijska pozadina, Politička misao: časopis za politologiju, 6 (3), 420-442. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=170435

„Cionizam“, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Hrvatska enciklopedija. Preuzeto s: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=11906> (2.10.2021.)

Čačić-Kumpes, Jadranka (2015). Islam, islamofobija i Zapad: suprotstavljeni pogledi i društvena stvarnost, Migracijske i etničke teme, 31 (3), 407-427. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/154757>

Ezgeta, Domagoj (2019). Odnos između islama i islamskog fundamentalizma, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu. Preuzeto s: <https://repositorij.djkbf.hr/islandora/object/djkbf%3A181/datastream/PDF/view>

Hafizović Rešid (2016), Stubovi islama i džihad, Connectum, Sarajevo, 2015, Bogoslovska smotra, 86 (3), 774-778. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=252092

Jeknić, Ranka (2006). Kulturni imperijalizam Zapada u djelu Edwarda W. Saida, Migracijske i etničke teme, 22 (3), 289-308. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/9092>

Mandušić, Ivan (2016). Križarski ratovi i Reconquista, online nastavni materijali. PrvaGimnazija, Zagreb. Preuzeto s: <http://www.prva.hr/images/pdf/LEKCIJA%2016%20-%20KRIZARSKI%20RATOVI%20I%20RECONQUISTA.pdf> (2.10.2021.)

Marschhauser, Max (2015). Križarski ratovi. Essehist, 7 (7), 38-48. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/158110>

Matić, Davorica (2011). Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline 20 (1), 31-54. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/67437>

Medved, Marko (2008). Nasilje u povijesti kršćanstva, Riječki teološki časopis, 32 (2), 313-326. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/124590>

Puljić, Tin (2021). „Sedamdeset godina sukoba Izraela i Palestine“, Faktograf. hr, Samo činjenice. Preuzeto s: <https://faktograf.hr/2021/06/10/izrael-palestina-70-godina-sukoba/> (6.10.2021.)

Rossa, Luciano (1982). Emile Durkheim, Elementarni oblici religijskog života, Revija za sociologiju, 12 (1-4), 139-142. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=229842

Zaradić, Radoslav (2008). Prilog biografiji Osame bin Ladena, Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, 11 (22), 97-111. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=65481

Zovkić, Mato (2008). Nasilja muslimanskih ekstremista, riječki teološki časopis, 32 (2), 327-358. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/124591>